

**Journal van een reis naar Genève, Italië en Frankrijk van
Coenraad Ruysch met zijn neef Dirck van Hoogeveen**

1674-1677

Nationaal Archief, FA Teding van Berkhout, 1408

Transcriptie en editie: Alan Moss

MAART 1676: VAN VICENZA TOT GENÈVE

120v

Sondach den 1^{en} maert vertrockken wij des morgens lanchst heel vruchtbaer landt naer Villa Nuova, sijnde een seer eensame herreberch op t' lant. Hier wat gegeten hebbende en seer slecht, dewijle sij ons geen vleys kosten¹ geven, niet tegenstaende² onse licentie³ die wij van de legaet⁴ van Venetie hadden⁵, dewijle sy daer op niet voorsien waeren, reden wij voort' naer Verona, alwaer wij noch seer tydelyck⁶ arriveerden. Dese stadt is grooter als de voorgaende, lecht ten deele om hooch en ten deelen omlaech. Daer loopt een rivier door die de selve op twee a drie plaetsen door snijt. De fortificatie is seer wijtloopich⁷ en heeft daer en boven drie casteelen: t' eerste genaemt Castel Vecchio, t' tweede lecht op een berch en is genaemt St. Pietro, doch t' derde licht noch hoogere en is t' beste gefortificeert en genaemt St. Felice.⁸ Door de stadt wandelende, saegen wij eerste den thuyt van sekeren conte⁹ Justo¹⁰, leggende met drie a vier terrassen boven den andere voor een gedeelt tegens een rots, daer toe altemael¹¹ met groote moeyten uytgehouden.¹² Behalve t' admirabel¹³ scoon gesicht over de stadt was hier notabel¹⁴ de excessive scoone cipresse, hebbende ick noch nergens diergeleyken gesien. Alle de pedestaelen¹⁵ waeren met palm beplant en gescooren, soo dat de selve van groenten¹⁶ sceenen. Het amphitheatrum dat wij hier saegen is een van de perfectste antiquiteijten die ick ergens gesien hebbe. t' Selve wort niet alleen wel onderhouden, maer wederom opgemaect van tyt tot tyt, daer t' selve geruineert is. t' Jammer dat op weynich naer de gansche buytenste galerije daer af is. Hier is veel adel en seer scoone paleijsen.

Den 2^{en} maert, maendach. Voor af wat ontbeten hebbende, reden wij naer Mantua, ten deelen over heij en ten deelen over besaijt¹⁷ landt, maer niet soo weelderich als daechs te vooren. Mantua lecht midden in een lac¹⁸ en heeft maer twee seer naeuwe avenues, hebbende op t' eene daer wij in en uytgingen een scoone citadelle leggen, daer wij met veel ceremonien¹⁹ door geraeckten. De wachten, 3 a 4 in getal, saegen seer onnoosel²⁰ daer uyt. In Mantua is niet

¹ **kosten.** konden.

² **niet tegenstaende.** ondanks.

³ **licentie.** toestemming.

⁴ **legaet.** afgevaardigde.

⁵ **dewijle sij...Venetie hadden.** Ruysch had in Venetië toestemming gekregen om op zondagen vlees te eten. De katholieke inwoners van Italië hadden dat op zondag echter niet op voorraad.

⁶ **tydelyck.** op tijd.

⁷ **wijtloopich.** zeer uitvoerig.

⁸ **heeft daer...St. Felice.** Ruysch heeft het over de drie kastelen van Verona: het Castelvecchio, het Castel San Pietro en Castel San Felice.

⁹ **conte.** graaf.

¹⁰ **den thuyt...conte Justo.** Het betreft het Palazzo Giusti.

¹¹ **altemael.** volledig.

¹² **uytgehouden.** uitgehouden.

¹³ **admirabel.** uitstekend.

¹⁴ **notabel.** bijzonder, aanzienlijk.

¹⁵ **pedestaelen.** voetstukken van zuilen.

¹⁶ **groenten.** planten. D.w.z. alsof de voetstukken ook onderdeel van de planten waren.

¹⁷ **besaijt.** bebouwd.

¹⁸ **lac.** meer.

¹⁹ **ceremonien.** poespas, moeite.

²⁰ **onnoosel.** simpel.

notabels te sien als t' paleys van de hertoch.²¹ Eer wij t' selve saegen, hadden wij t' geluck van de herthoginne²² te sien die met een chaise roulante²³ uytginch ryden, geaccompagneert van²⁴ een andere dame, twee koetse met ses paerden en een luytenant met ses ruyters vande lyfgarde, alle wel gemonteert²⁵ in t' livreij. t' Paleijs is seer groot, doch wilt maer tamelyck gemeubleert en vol van bedroefde reliquien die de keijzers laetsmael daer gelaeten heeft. Wij saegen de galerije daer t' cabinet was geweest, doch t' beste was daer uyt geplundert. Niet te min vonden wij noch veel rariteyten van perisuatien²⁶, monsters, misscepsels, gebalsemde dingen, naturalia²⁷, zee gewassen etc. In een andere seer magnifike galerije, doch daer de moetwil van soldaten al mede reliquien gelaeten hadt, vonden wij een groote quantiteyt pourtraits²⁸ en scilderijen, doch van weynich importantie²⁹, maer een lijst om een spiegel die soo admirabel gesmeede was als ick oyt gesien hadde. Hier van daen saegen wij de stalle van den hertoch die beter versien waeren als wij noch ergens gevonden hadden. t' Getal van paerden beliep te naesten bij t' getal van 350.

Wij liepen noch door eenige kerken van weynich importantie. In St. Andrea vonden wij een groote klock, doorluchtich³⁰ en seer aerdich gemaect.³¹ Van de selve vertellen sij eenige superstitieuse³² fabelties. Op de mart vonden wij een charletan die ons daer wat hielt staen en oorsaek was dat wij veel koetsen met dames saegen passeeren, hier uijt oordeelende dat hier veel adel most syn.

Dijnsdach den 3^{en} met het openen van de poort vervorderde wij onse reys naer Brescia, synde 12 mijlen van Mantua. Omtrent 5 mijlen van de stadt passeerden wij een seer magnifyck en playsant paleys van den hertoch, syn t' selve noch niet tenemael³³ voltrockken. De wech was doorgaens als daechs te vooren door vruchtbaer landt. Wij passeerden twee vervallen fonteine die meest tot sceydinge van jurisdictie. Ons middachmael deden wij te Castilione³⁴, synde een kleijn stedeken en bijsonder prinsdom, toebehoorende aen t' huys van Gonsage.³⁵ Bij occasie³⁶ van des princen doot was t' casteel met keyzers guarnisoen beset, van wien t' een feudom³⁷ is, noch disputabel aen wien t' selve

²¹ **t' paleys van de hertoch.** Het betreft het Palazzo Ducale. Ferdinando Carlo di Gonzaga-Nevers (1652-1708) was hertog van Mantua tussen 1665 en zijn dood in 1708.

²² **de herthoginne.** Anna Isabella Gonzaga (1655-1703) was hertogin van Mantua tussen 1671 en haar dood in 1702.

²³ **chaise roulante.** Een *chaise roulante* is een tweewielige wagen voortgetrokken door twee paarden.

²⁴ **geaccompagneert van.** vergezeld door.

²⁵ **gemonteert.** uitgerust.

²⁶ **perisuatien.** Onzekere lezing.

²⁷ **naturalia.** natuurlijke voorwerpen.

²⁸ **pourtraits.** portretten.

²⁹ **importantie.** belang.

³⁰ **doorluchtich.** aanzienlijk.

³¹ **In St....aerdich gemaect.** Het betreft de Basilica di Sant'Andrea.

³² **superstitieuse.** bijgelovige.

³³ **tenemael.** helemaal.

³⁴ **Castilione.** Castiglione delle Stiviere.

³⁵ **Ons middachmael...van Gonsage.** Castiglione delle Stiviere viel binnen het gebied van Mantua, het hertogdom van de familie Gonzaga.

³⁶ **occasie.** gelegenheid.

³⁷ **feudom.** leengoed.

sal koomen. Tegens den avont te Brescia arriveerende, rechten wij niet uyt alsoo³⁸ wij wat vermoijt waeren.

Woensdach den 4^{en} stonden wij bij tyts op om de stadt te sien, leggende in de vlackte, uytgenoomen aen de syde van t' casteel, t' welck op een hoochte lecht, nochtans in de fortificatie beslooten van de stadt. In de stadt syn veelderhande neeringe en voornaementlijck floreert hier de waepen maekerije, waer van wij ieder wat provisie op deden. De stadt is seer gepeupleert.³⁹ Wy gingen noch desen middach te Pallazuolo⁴⁰ eeten. Wij arriveerden te Bergamo des avonts omtrent ten 24 ueren, ons logement in de voorstat neemenden, waer door wij noch wat gingen wandelen tot aen de wallen van de stadt, dat een seer heerlyke fortificatie is.

121v Donderdach den 5^{en} kregen wij des morgens tydinge dat door de postmeester onse paerden, die wij daer verse naemen in onse herreberch, gearresteert⁴¹ waeren, uyt jalousie dat wij bij hem niet quaemen logeeren, gebruykende hier toe eenige snoode pretexten.⁴² Wij gingen aenstonts ten huijse van den *capitano grande*, doch hem by t' bedde vindende, lieten daer onse viturijn⁴³ om te sien of hij te recht kost raeken. Ondertusschen door de stadt wat wandelende, willende ons niet te veel intrigueeren⁴⁴, alsoo wij met de viturijn geaccordeert⁴⁵ hadden tot Milan⁴⁶ toe. Daer naert t' huijs gekoomen sijnde, kreegen wij de viturijn die ons seyde dat wij nootsaekelyck den *capitaneio grande* selfs mosten⁴⁷ spreken, soo dat wij wederom naer t' paleys toe marcheerden.⁴⁸ Wij wierden met seer veel civiliteijt⁴⁹ aenstonts ter audientie geadmitteert⁵⁰, staende daer toe al in ordre eenige cavalliers⁵¹, dien ons in de camer leyden en sich aen de eene syde van de camer in ordre reguleerde.⁵² Syn excellentie ontfonch ons extraordinaris⁵³ beleeft en naer dat wij geseyt hadden hoe wij met onse postillon⁵⁴ tot Milan geaccordeert waeren en dat de postmeester hem beletten andere paerden of de eygenste wederom te neemen, wiert door den postmeester daer present een placact⁵⁵ geallegeert⁵⁶, inhoudende dat buyten licentie van de postmeester op een ander geen paerde genoomen mochten weder, waer op syn excellentie, seer beleeft tegens ons seyde dat den prins wilden dat alle

³⁸ alsoo. aangezien.

³⁹ gepeupleert. bevolkt.

⁴⁰ Pallazuolo. Palazzolo sull'Oglio.

⁴¹ gearresteert. in beslag genomen.

⁴² pretexten. voorwendselen.

⁴³ viturijn. koetsier.

⁴⁴ intrigueeren. bemoeien.

⁴⁵ geaccordeert. afgesproken.

⁴⁶ Milan. Milaan.

⁴⁷ mosten. moesten.

⁴⁸ marcheerden. liepen.

⁴⁹ civiliteijt. beleefdheid.

⁵⁰ geadmitteert. ontvangen.

⁵¹ cavalliers. edelmannen.

⁵² reguleerde. opstelden.

⁵³ extraordinaris. buitengewoon.

⁵⁴ postillon. koetsier.

⁵⁵ placact. schriftelijk bewijsstuk.

⁵⁶ geallegeert. aangehaald.

vreemdelingen wel getracteert wierden, dat hij ons licentie gaf en dat wij vertrekken kosten, waer op wij een groot compliment maeckten en naer huys keerden, waer wij, wat collationeerende⁵⁷, daedelijck vertracken.

Bergamo lecht op een hoochte en is admirabel, al geseyt is, gefortificeert, heeft drie casteelen: het eene is in den omtreck van de fortificatie, het tweede omtrent 200 passen buyte de stadt. De voorsteden syn seer groot en populeus.⁵⁸ Wij reden van Bergamo naer Milano, synde den wech admirabel vermaekelijck, sonder onderweech anders ons op te houden als een quartier uers om de paerden wat te verfrisschen. Wij arriveerden omtrent een uer in de nacht, niet satisfait⁵⁹ genoech kunnende syn over t' admirabel scoon weer dat wij van Venetie af tot hier toe gehadt hadden. Wij naemen ons logement in 'De Drie Koningen', daer wij de heer Smit⁶⁰ weder vonden, dewelcke van ons gegaen was te Verona om recht toe te reisen, alsoo hij Mantua gesien hadt.

Vrijdach den 6^{en} ginch ick des morgens aenstonts de heer Settale⁶¹ salueeren⁶², die door Smit van myn komst al geadverteert⁶³ was. Ick wiert admirabel vriendelijck en beleeft ontfongen met een overtollige demonstratie⁶⁴ van vreugde die hy hadde van mij weder te sien. Ick praeten wel drie ueren met hem en wij raecten op de discourse⁶⁵ van de scilpen⁶⁶ en hoorens etc. die tegenwoordich in de bergen gevonden werden en de reden die sommige de diluve⁶⁷ toeschrijven. Hij gaf mij een boeck dat aen hem gescreeven was over dese materie.⁶⁸ Hier van daen ginch ick in den dom, daer ick neef van Hoogheveen, Hoogenhouck⁶⁹ en Smit wederom vont.

122R

Naer den eeten reden wij gesaementlijck naer seeker landthuys buyten de stadt, daer een echo was die in de sestichmael seer distinckt⁷⁰ antwoorde. Hier van daen gingen wij de heer Settale bezoeken, alwaer wij den ganschen tyt door brachten, soo in syn huys als in syn laboratorium.

Saeterdach den 7^{en} gingen wij des morgens in den dom, alwaer wij de sacristije van St. Carlo saegen, in dewelke seer veel gout en silver was en een heel beelt levens groote van St. Carlo in silver.⁷¹ Oock seer scoone reliquiaria⁷² van gout en

⁵⁷ **collationeerende.** gegeten hebbende, gekletst hebbende.

⁵⁸ **populeus.** volkrijk.

⁵⁹ **satisfait.** tevreden.

⁶⁰ **de heer Smit.** Smit was een vaste metgezel van Ruysch.

⁶¹ **de heer Settale.** Manfredo Settala (1600-1680) was een Milanese verzamelaar van kunst en curiositeiten. Hij bezat een enorm rariteitenkabinet, het Museo Settala, met meer dan 3000 voorwerpen. Ruysch ontmoette Settala in oktober 1674 tijdens zijn eerste bezoek aan Milaan.

⁶² **salueeren.** groeten.

⁶³ **geadverteert.** aangekondigd.

⁶⁴ **demonstratie.** uiting.

⁶⁵ **de discourse.** het gesprek.

⁶⁶ **scilpen.** schelpen.

⁶⁷ **diluve.** zondvloed.

⁶⁸ **Hij gaf...dese materie.** Het gaat om Settala's *De veritate Diluvu* uit 1676.

⁶⁹ **Hoogenhouck.** Hoogenhouk was een vaste metgezel van Ruysch. Mogelijk gaat het om Justus Hoogenhouk (1644-1714), die tijdens zijn carrière onder andere vroedschap, schepen en burgemeester van Leiden werd.

⁷⁰ **distinckt.** duidelijk.

⁷¹ **Saeterdach den...in silver.** Het betreft de Chiesa di San Carlo Borromeo.

⁷² **reliquiaria.** relikwieën.

een excessif groot cruijs van gout. Daer naer saegen t' lichaem van St. Carlo dat onder de kerck in een capelle die fraij gemeubleert is, bewaert wiert.⁷³ t' Lichaem leijt in een kist van silver en cristal en is al seer vergaen, niet tegenstaende sij sustineeren⁷⁴ dat het selve wel geconserveert is. De gansche neus is wech en de oogen.

Daer naer saegen wij dicht bij den dom een model van de selve kerck in hout gemaect, t' welck seer heerlyck is. Ick hebbe een kaert daer van gecoft⁷⁵, waer aen ick mij refereeren⁷⁶ sal. Naer de middach passeerden ick myn tyt bij Settale, die eenige religieusen by sich hadt wien hij syn dingen toonden. De discoursen liepen veel over t' prepareeren en t' spinnen van den incombustiblen⁷⁷ steen. Hij gaf mij eenich geprepareerde uijtfaselinch⁷⁸ van den selven.

Sondach den 8^{en} vertrock des morgens neef van Hoogheveen en de heer Hooghenhouck naer Genua, van waer neef van Hoogheveen naer Marseilge⁷⁹ wilde gaen en de heer Hooghenhouck naer Turin⁸⁰ om de heer Smit en mij daer weder te vinden en gesaementlijck naer Geneve te reijsen. Wij hadden soo wat questie⁸¹ met onsen waert doen t' op een betaelen ginch, doch hij gaf seer koop⁸² als hij sach dat Smit en ick mede verhuist soudon hebben.

Naer den eeten gingen wij wat wandelen buyten en binnen de stadt en gingen daer naer pater Don Celso⁸³ besøeken, die mij met veel civilityt ontfonch. Syn convent is een van de fraijste van Milan en leyt seer vermaekelijck, genaemt St. Vittorio.⁸⁴ t' Selve is seer verre van ons logement, t' welck oorsaeck was dat wij seer dwaelende en scrikkelyck lanch liepen eer wij t' hujs kosten geraeken, brengende den donker met groote vermoeijtheid mede, alsoo wij half Milan plat hadden geloopt.

Maendach den 9^{en} kreech ick een visite van de heer Settale des morgens omtrent ten 16 ueren. Hij bleef omtrent een uer bij mij en gaf mij t' secreet⁸⁵ van met een roer⁸⁶ 300 passen te scieten dat anders hondert passen kan bereysen.⁸⁷ Wij gingen voor de middach noch wat wandelen door de stadt en saegen een seer magnifyck paleys van den marchese⁸⁸ Homodei.⁸⁹

⁷³ **Daer naer...bewaert wiert.** De heilige Carolus Borromeus (1538-1584) was aartsbisschop van Milaan en een belangrijke kerkhervormer.

⁷⁴ **sustineeren.** volhouden.

⁷⁵ **gecoft.** gekocht.

⁷⁶ **mij refereeren.** verwijzen.

⁷⁷ **incombustiblen.** ontvlambare.

⁷⁸ **uijtfaselinch.** gespinde. draden.

⁷⁹ **Marseilge.** Marseille.

⁸⁰ **Turin.** Turijn.

⁸¹ **questie.** conflict, gedoe.

⁸² **gaf seer koop.** bond in.

⁸³ **pater Don Celso.** Ruysch kwam deze pater al eerder tegen in Rome. Mogelijk reisde hij met Ruysch mee van Milaan naar Pavia in oktober 1674.

⁸⁴ **Syn convent...St. Vittorio.** Het betreft de Chiesa di San Vittore al Corpo.

⁸⁵ **secreet.** geheim.

⁸⁶ **roer.** Een roer is een vuurwapen met een gladde loop.

⁸⁷ **bereysen.** afleggen.

⁸⁸ **marchese.** markies.

Naer den eeten quam de heer Settale mij wederom vinden en bracht mij een secreet van t' Aurum Diaphoreticum te maeken.⁹⁰ Daer naer bracht hij ons in t' paleijs van den prince de Ligne, dat tamelijck wel gemeubleert is.⁹¹ t' Cabinet van de princes is extraordinaris fraij en vol costelijckheden, soo van scilderijen als cabinette, silver, veel costelyke steenen etc. t' Selve staet in een lange galerije. Wij saegen noch een kleyn ander camertie, daer seer scoone miniaturen waeren en excessive kostelyckheden van corael. Soo als wij van t' paleijs mejnde te gaen, wiert de heer Settale bij de princes geroepen, soo dat wij ons afsceyt van hem naemen om naer huys te gaen, doch hij seyde dat hij noch bij mij wilde koomen om den avont met praeten wat te passeeren, gelyck hij deedt. Eer wij op t' hof gingen, bracht hij ons noch in een winkel van cristal, daer wij admarabele dingen saegen. Desen avont maecten wij accort⁹² met onse viturijn op Turijn.

Dijnsdach den 10^{en} passeerden ick den gansen morgen in t' laboratorium met Settale. Naer de middach ginch ick eens bij mijn koopman en verders vermits⁹³ het scoone weer wat wandelen. Ten 21 ueren naemen wij ons afsceijt van de heer Settale, die mij seer veel vrinscap toonden en aleeer nieuwe correspondentie beloofde. t' Huijs koomende, hoorden wij dat den outsten heer Renst⁹⁴ aengekooome was en naer ons hadt wesen vraegen, waerom wij aenstonts daer naer toegingen en onsen avont doorbrachten.

Woensdach den 11^{en}. Naer dat ick eenige brieven gedepesceert⁹⁵ hadde en wat gecollationeert, gingen wij omtrent achtiën ueren te paert sitten en vertrockken van Milan, gaende des avonts te Buffaloro⁹⁶ slaepen, hebbende dien dach extraordinaris soon weder gehad, duerende t' selve tot Turin toe, t' welck den wech heel agreabel⁹⁷ maecte. Wij reden tot hier toe niet den selven wech dat wij gekoomen waeren, passeerende de eerste mael van hier tot Milano een canael en nu door t' landt, doch van Buffaloro tot Turin was t' den selven wech die ick in t' inkoomen van Italien gedaen hadden.

Donderdach den 12^{en} gingen wij te Vercelli eten, synde t' uysterste frontier⁹⁸ van Savoien⁹⁹ tegens t' Milanois.¹⁰⁰ t' Stedeken is niet, maer de fortificatien admirabel, als in t' begin van myn reys in Italien geseyt is. Desen morgen hadden

⁸⁹ **Wij gingen...marchese Homodei.** Het betreft het Palazzo Manriquez-Omodei. De familie Omodei was een adellijke Milanese familie.

⁹⁰ **Naer den...te maeken.** Ruysch beschrijft hier een alchimistisch middel, ook wel Mercuriuswater genoemd.

⁹¹ **Daer naer...gemeubleert is.** Claude Lamoral I (1618-1679) was een Zuid-Nederlandse militair en diplomaat in dienst van de Spaanse koning. In 1674 werd hij gouverneur van Milaan. Waarschijnlijk heeft Ruysch het over het Palazzo Reale.

⁹² **accort.** overeenkomst.

⁹³ **vermits.** vanwege.

⁹⁴ **den outsten heer Renst.** De gebroeders Renst waren bekenden van Ruysch.

⁹⁵ **gedepesceert.** verzonden.

⁹⁶ **Buffaloro.** Het is onduidelijk om welke plaats het gaat.

⁹⁷ **agreabel.** aangenaam.

⁹⁸ **t' uysterste frontier.** de uiterste grens.

⁹⁹ **Savoien.** Savoye.

¹⁰⁰ **t' Milanois.** het Milanese gebied.

wij Navarre¹⁰¹ gepasseert. Des avonts gingen wij in een dorpie slaepen, noch achtien mijlen van Turin, hebbende desen dach 12 mijlen gedaen.

Vrijdach den 13 quaemen wij omtrent ten 12 ueren op de middach (want nu begint de rekeninch van ueren wederom op onse maenier) te Turin. Naer dat wij wat gegeten hadden en ons verscoont, gingen wij de messieurs Donap¹⁰², die hier waeren, bezoeken. Sij waeren seer blyde ons te sien, voornaementlyck monsieur Meijer¹⁰³ haer hofmeester, daer ick dadelijck van de musieck mede discoureerde.

123R

Naer dat wij bij haer wat gepraet hadden en naederhandt met haer wat gewandelt door de stadt, soo bracht Meyer ons in den dom, daer een predicatie gedaen wiert en naederhandt een miserere¹⁰⁴ gesongen voor de siel van den dooden hertoch, welke musieck seer heerlyck was.¹⁰⁵ De hartoginne en den hartoch¹⁰⁶ waren hier mede, mitsgaders¹⁰⁷ veel noblesse, soo dames als cavagliers.

Saterdach den 14^{en} kreegen wij des morgens een visite van de jonchsten Donap. Naer de middach ginch ick met Meyer wandelen, gaende de heer Smit een visite doen bij een pater van syn kennis. Tegens den avont quam hij wederom by ons en brachten op Meyer syn kaemer noch een uer of twee van den avont door. Des naemiddachs hadden wij t' hof uyt sien gaen, dat swaer in de rouw is.

Sondach den 15^{en} quam des morgens Meijer ons bezoeken. Wij deden den ganschen dach niet veel anders als wat om loopen. Lieten verneemen of de heer Hoogenhouck gekoomen was, doch vonden hem noch niet. Saegen de timmeragie¹⁰⁸ den overleden hartoch begonnen hadt om een academie te stichten, t' welck een admirabel werck soude geweest syn by aldien¹⁰⁹ voltrockken geworden was, doch is op veel plaetsen noch maer even boven de aerde.

Maendach den 16^{en} quam des morgens de heer Hooghenhouck seer onvoorsiens bij ons als wij ons kleeden. Wij wachten hem eerst des avonts, doch syn edelheid was daechs te vooren al gearriveert, maer most buyten de stadt slaepen alsoo de poort even gesloten was. Des middachs maecten wij accort met een vituryn naer Geneve. Naer de middach gingen de heeren Hooghenhouck, Meyer en ick buyten de stadt wat wandelen in een seer fraij bos daer de maelliebaen is en rechten verders niet notabels uyt. De heer Smit was des achtermiddachs¹¹⁰ naer

¹⁰¹ **Navarre.** Novara.

¹⁰² **de messieurs Donap.** De heren Donap waren bekenden van Ruysch.

¹⁰³ **monsieur Meijer.** Ruysch ontmoette Meijer al eerder tijdens zijn verblijf in Rome in februari 1675.

¹⁰⁴ **een miserere.** Het 'Miserere mei, domine' is een psalm die wordt gebruikt bij lijkdiensten.

¹⁰⁵ **een predicatie...dooden hertoch.** Het gaat om Karel Emanuel II van Savoye (1634-1675) die in juni 1675 was overleden.

¹⁰⁶ **De hartoginne en den hartoch.** Het gaat om hertogin Maria Johanna van Savoye (1644-1724) en haar jonge zoon Victor Amadeus II (1666-1732), hertog van Savoye en prins van Piëmont van 1675 tot zijn dood in 1732.

¹⁰⁷ **mitsgaders.** naast.

¹⁰⁸ **timmeragie.** bouw.

¹⁰⁹ **by aldien.** indien het.

¹¹⁰ **des achtermiddachs.** in de namiddag.

de venerije¹¹¹ en des avonts gingen wij van de Monteferrat¹¹² drinken, die seer goet is.

Dijnsdach den 17^{en} quam monsieur Meijer des morgens bij ons tot dat wij vertrockken, neemende ons middachmael omtrent ten tien ueren en vertrekkende ten elff ueren met admirabel schoon weer, t' welck ons op de reys noijt verlaeten heeft en op de Mont Cenich¹¹³ en de Alpes¹¹⁴ niet qualyck quam, tegens de coude die wij daer te lyden soude hebben eenige fleskens rossolis¹¹⁵ mede genoomen hebbende. Des avonts gingen slaepen te.¹¹⁶

Woensdach den 18^{en} maeckten wij ons vroeck te paert en raecten tijdelijck aen de Mont Cenich, waer wij desen morgen noch op klommen met heele kleijne muijleselties en ons middachmael boven op deden 'A la Grande Croix'.¹¹⁷ Wij vonden t' boven vol sneeuw en vrij wat kout. Tot onse verwonderinch waeren wij hier boven redelyck wel getrackteert, vindende seer goede truites¹¹⁸ en scoone wijn.

123v Naer den eeten reden wij te paert over de vlackten en met ramassen, welck seer platte sleeties sijn, den berch af. Dese sleeties gaen soo gruwelijck snel dat men hier niet sien kan waer men rijdt. De man die t' selve regeert¹¹⁹, sit voor op en stiert¹²⁰ met syn voeten soo adret¹²¹ dat een hoochste te verwonderen is. Ick was in de tydt van een quartier uers beneden, ja minder, hebbende een wech af geleijt daer men een paer ueren aen klimt. Des avonts gingen wij slaepen te.¹²²

Donderdach den 19^{en} gingen wij des middachs t eeten en slaepen t.¹²³

Vrijdach den 20^{en} aeten wij des middachs in een dorpie wiens naem mij vergeeten is, 'Au Mulet Blanche'.¹²⁴ Tot hier toe de selve wech gereeden hebbende die ick in t' inkoomen van Italie gedaen hebbe, maer onse viturijn een halven dach uyt willende winnen, liet de groote wech leggen en nam een andere cours die seer berchachtich was en geweldich difficiel.¹²⁵ Des avonts laet raecten wij in een dorpie genaemt Favergie¹²⁶, daer wij seer miserabel waeren. In dit geberchte saegen wij seer veel ijser smeeden, gaende den hamer niet door

¹¹¹ **venerije.** Het Reggia di Venaria Reale was het jachtslot van de hertog van Savoye, voltooid in 1675.

Het Franse 'vénerie' betekent jachtplaats.

¹¹² **Monteferrat.** Het gaat om wijn uit de streek Monferrato.

¹¹³ **Mont Cenich.** Mont Cenis.

¹¹⁴ **Alpes.** Alpen.

¹¹⁵ **rossolis.** Rosolio is een Piëmontese likeur gemaakt van de plant zonnedauw.

¹¹⁶ **te.** Het manuscript is hier verder niet ingevuld.

¹¹⁷ **'A la Grande Croix.'** 'Bij het grote kruis'.

¹¹⁸ **truites.** forellen.

¹¹⁹ **regeert.** bestuurt.

¹²⁰ **stiert.** stuurt.

¹²¹ **adret.** vlug, handig.

¹²² **te.** Het manuscript is hier verder niet ingevuld.

¹²³ **Donderdach den...slaepen t.** Het manuscript is hier verder niet ingevuld.

¹²⁴ **'Au Mulet Blanche.'** 'Bij de witte muilezel'.

¹²⁵ **difficiel.** moeilijk.

¹²⁶ **Favergie.** Faverges.

hande van mensche, maer door een machines, dewelcke door t' water syn operatie¹²⁷ deedt.

Saeterdach den 21^{en} reden wij des morgens voor dach of om noch des avonts te Geneve te kunnen arriveeren. Tot Anici¹²⁸ toe reden wij lanchst een seer soon lac, arriveerende in de voorscreve¹²⁹ stadt omtrent ten negen ueren. Wij bleven hier, niet tegenstaende het noch seer vroeck was, ons middach mael houdende, dewijle wij tusschen Geneve en dit niet veel occasie souden gevonden hebben. Ten elff ueren vertrockken wij wederom en arriveerden des avonts te Geneve omtrent ten 6 ueren, rydende den selve wech die wij de eerste gedaen hadde, hebbende de voorlede mael Anici gepasseert om naer Chamberij¹³⁰ te gaen.

In de poort inkomende, vonden wij monsieur de Beaumont juijst de wacht hebbende. Hij verwillekomden ons met groote tendresse¹³¹ en beloofde mij de poort op te houden tot dat onse baggagie en mijn knecht gearriveert souden sijn, synde de selve wat achter gebleven. Wij naemen ons logement in de 'Trois Rois'¹³² bij den hospes die by mijn tyt in 'De Balance'¹³³ huijs gehouden hadt, doch nu dicht hier bij op de kant van de rivier een seer soon huys gebouwt heeft. ¹³⁴ De heer Hooghenhouck en ick gingen aenstonts monsieur d'Archimbout¹³⁵ vinden, daer wij de gansche familie in goede dispositie¹³⁶ aentreffen, behalven hem die sijn oude teerinck sieckte noch hadt, nu soo al vrij wat meer daer van getravaleiert¹³⁷ wiert als voor heenen. Naer alle willekomsten en exclamatien¹³⁸ gaf hij mij eenige brieven over uijt Hollandt.

Sondach den 22^{en} passeerden wij den ganschen morgen met ons te reijnigen en uyt te slaepen. Wij kreegen een visite van monsieur Zeve¹³⁹ en Archimbout, blyvende den laetste bij ons eeten. Eer de predicatie aenginch, gaf ick een visite aen mademoiselle de Harsij, mijn oude hospita, en versprack wederom van des anderendaechs¹⁴⁰ bij haer te koome logeeren met de heer Smit, gaende de heer Hooghenhouck naer Vranckryck. Des naer middachs gingen wij gesaementlijck met monsieur d'Archimbout de predicatie in St. Gervais¹⁴¹ hooren, alwaer Turentin de jongen¹⁴² preeckte, brengende de rest van de tydt in de maelie

124R

¹²⁷ **operatie.** handeling.

¹²⁸ **Anici.** Annecy.

¹²⁹ **voorscreve.** eerderegenoemde.

¹³⁰ **Chamberij.** Chambéry.

¹³¹ **tendresse.** genegenheid, tederheid.

¹³² **'Trois Rois'.** 'Drie koningen'

¹³³ **'De Balance'.** 'De weegschaal'.

¹³⁴ **Wij naemen...gebouwt heeft.** Ruysch verbleef in deze herberg bij zijn aankomst in Genève in juli 1674. Later huurde hij een ruimte bij hospita De Harsij.

¹³⁵ **monsieur d'Archimbout.** Ruysch was met deze man bevriend geraakt tijdens zijn verblijf in Genève in 1674.

¹³⁶ **dispositie.** toestand.

¹³⁷ **getravaleiert.** getijsterd, gekweld.

¹³⁸ **exclamatien.** uitroepingen.

¹³⁹ **monsieur Zeve.** Ruysch ontmoette Zeve tijdens zijn eerdere verblijf in Genève.

¹⁴⁰ **des anderendaechs.** de volgende dag.

¹⁴¹ **St. Gervais.** Het betreft de protestantse Temple de Saint-Gervais.

¹⁴² **Turentin de jongen.** Het gaat om een familielied van François Turretini (1623-1687), een gereformeerde theoloog en hoogleraar theologie aan de academie van Genève.

boven door daer wij de marquise¹⁴³ saegen wandelen, synde sij hier geretireert¹⁴⁴ om seekere quaede correspondentie¹⁴⁵ tusschen haer man. Sij is van de intrigues¹⁴⁶ van madame Masarin¹⁴⁷ geweest¹⁴⁸ en een van de soonste menschen die ick oijt gesien hebbe, willende de menschen dat haer incomparable¹⁴⁹ couleur¹⁵⁰ naturelyck soude syn. Den graeve van Dona heeft haer syn coets en paerde gesonden soo lange sij hier is.

Maendach den 23^{en} gingen wij des naermiddachs over, vindende eenige Duijtsers aldaer gelogeert, hebbende den morgen de manegie gesien en de exercitie van de rinch te loopen, t' hoeft te steeken, scieten etc., de prins van Courlandt¹⁵¹ hier noch vindende. Notabel was een jongetie van seven jaer dat een neef van de piceur is, die alle dese exercitie seer aerdich mede deedt, synde sijn saedel, lans en pistoolen naer syn lijf geformeert.¹⁵² Ick meijnde brieven uyt Hollandt te hebben maer vondt niets. Monsieur de Beaumont hadt naer mij wesen vraegen.

Dijnsdach den 24^{en}. Vermits de scerpe windt passeerden wij onse tyt met Archimbout tot Hooghenhouck, die ons des avonts ten eeten hielt. Wij waeren seer vroylyck, kunnende Archimbout syn vroijlijck humeur niet laeten en tot syn leetweesen¹⁵³ evenwel niet mede doen als de voorlede¹⁵⁴ reijsen.¹⁵⁵

Woensdach 25 hielt ick postdach op Itaelie. Monsieur d'Archibout bracht ons bij den dans meester, monsieur Cremer, die wij tegens een pistool¹⁵⁶ ter¹⁵⁷ maendt aen naemen.

Donderdach den 26^{en} hoorden wij naer den eeten de Itaeliaensche predicatie van Turetin de jongen. Doch hij stondt mij in t' Frans beter aen, syn Italiaens mij niet behaegende. Naer de predicatie speelden ick tegens Hooghenhoeck een partij twee, drie in de kaetsbaen en naer t' selve gingen wij een glas roden wyn tot syn edelheid drinken, die seer goet is, neemende hem mede tot onsen t' op t' avontmael. Naer den eeten gingen wij in de maenesijn wat wandelen.

¹⁴³ **marquise.** markiezin.

¹⁴⁴ **geretireert.** teruggetrokken.

¹⁴⁵ **correspondentie.** verstandhouding.

¹⁴⁶ **intrigues.** liefdesaffaires.

¹⁴⁷ **madame Masarin.** Hortense Mancini (1646-1699) was een nicht van de invloedrijke Franse kardinaal Jules Mazarin (1602-1661) en een minnares van Karel II, koning van Engeland (1630-1685).

¹⁴⁸ **Sij is...Masarin geweest.** Hortense Mancini stond bekend om haar promiscuïteit. Onder andere werd verteld dat ze lesbische relaties onderhield, onder andere met Anne Lennard, gravin van Sussex (1661-ca. 1721). Mogelijk heeft Ruysch het over Anne Lennard, die vanwege ruzie met haar echtgenoot naar Frankrijk werd gestuurd.

¹⁴⁹ **incomparable.** onvergelijkbare.

¹⁵⁰ **couleur.** kleur.

¹⁵¹ **de prins van Courlandt.** Het gaat om een van de drie zonen van Jacob Kettler (1610-1682), hertog van Courland en Semigallia tussen 1642 en zijn dood in 1682.

¹⁵² **geformeert.** gemaakt.

¹⁵³ **leetweesen.** spijt.

¹⁵⁴ **voorlede.** vorige.

¹⁵⁵ **reijsen.** keren.

¹⁵⁶ **een pistool.** Het pistool, de dubbele Spaanse escudo, was een muntsoort.

¹⁵⁷ **ter.** per.

Vrijdach den 27^{en} rechten wij niet notabels uijt. De heer Smit en ick, hebbende den dansmeester Kraemer aengenoomen, onse eerste les, alsoo daechs te voore de exercitie haer wekelijkke vacantie¹⁵⁸ hebbe. Des avonts bleef Hooghenhoeck bij ons.

124v Saeterdach den 28^{en} gingen de heeren Hooghenhouck, Smit en ick madame Spanheim, madame Bonnet en haer dochters, die heel soet sijn, een visite geven, alwaer wij ten naesten by onse ganschen naermiddach doorbrachten. Onder andere van de heer Burch spreekende en de historien¹⁵⁹ van dwaeling vertellende¹⁶⁰, seijde mij madame Bonnet dat sij van haer broeder het tractaten dat syn edelheid tegens Burch syn methodus facilis¹⁶¹ gescreven heeft, gekreegen hadt, maer dat sij noyt ter degen geweeten hadt wat het seggen wilde voor dat ick haer de historie vertelt hadt.¹⁶² Sij gaf mij t' selve mede en ick las den selve avont t' voorscreve tractaet noch uyt. Naer dese visite ginch ick noch eens tot monsieur de Baugent, die drie a vier reysen aen mijn huijs was geweest.

Sondach den 29^{en} hoorden ick des morgens in St. Piere¹⁶³ monsieur Tronchijn¹⁶⁴ prediken. Hij is seer gerenooomeert en voldeedt mij particulierlyck.¹⁶⁵ Naer de middach eer de predicatie aenginck, gaf een visite aen monsieur d'Archimbout, die niet heel wel was. De predicatie in St. Gervais gehoort hebbende, ginck ick monsieur du Foux, de predicant, besøeken, doch bleef niet lanch bij hem, alsoo hij in syn huys besich was met de instructie van die genee die sich ten avontmael prepareerden tegens Paesschen. Hier van daen koomende, rescontreerden¹⁶⁶ ick monsieur Calandrini¹⁶⁷, die mij seyde ordenen te hebben van geldt te geven.

Maendach den 30^{en} kreech ick des morgens een visite van monsieur Du Four. Naer de middach passeerden wij onsen tydt tot Hooghenhouck en bleven om ons afsceyt van syn edelheid te neemen des avonts by hem eeten, synde syn vertreck tegens des anderendaechs vast gestelt, sijnde des morgens ten vijf ueren.

Dijnsdach den 31^{en} bracht mij des morgens de cassier van monsieur Calandrini geldt. Naer de middach gaeven wij een visite aen monsieur d'Archimbout en wandelde de fortificatie van Geneve om.

¹⁵⁸ **vacantie.** rusttijd.

¹⁵⁹ **historien.** geschiedenis.

¹⁶⁰ **Onder andere...dwaeling vertellende.** Albert Burgh (1650-1708) was een vaste metgezel van Ruysch. Tot verbazing van de Nederlandse gemeenschap in Italië bekeerde hij zich in juni 1675 tot het katholicisme.

¹⁶¹ **methodus facilis.** eenvoudige methode.

¹⁶² **seijde mij...vertelt hadt.** Friedrich Spanheim jr. (1632-1701), hoogleraar theologie in Leiden, stuurde een theologisch traktaat naar Albert Burgh om hem terug te brengen tot het protestantisme. Ook de beroemde filosoof Baruch Spinoza (1632-1677) mengde zich in dat debat.

¹⁶³ **St. Piere.** Het betreft de Cathédrale Saint-Pierre.

¹⁶⁴ **monsieur Tronchijn.** Het gaat om iemand uit de Geneefse theologiefamilie Tronchin.

¹⁶⁵ **particulierlyck.** in het bijzonder.

¹⁶⁶ **rescontreerden.** trof.

¹⁶⁷ **monsieur Calandrini.** Het gaat om een lid uit de invloedrijke Geneefse familie Calandrini.